

Tatiana Sedová: Ľudské práva z pohľadu filozofickej reflexie: medzi teóriou a praxou

Bratislava, Veda 2003. 150 s.

Čtenářům se dostává do rukou nová publikace slovenské autorky Tatiany Sedové *Ľudské práva z pohľadu filozofickej reflexie: medzi teóriou a praxou*.¹ Autorka se ve své výzkumné činnosti orientuje na problematiku analytické teorie jednání, metodologii sociálního poznání a některé problémy sociální filosofie a epistemologie.

Sama Sedová resumuje svou práci takto: první kapitola „Niektoré konceptuálne otázky“ analyzuje komplexnost ideje lidských práv a její aspekty. Druhá kapitola „Morálny a právny aspekt ľudských práv“ se zaměřuje zvláště na vztah jejich univerzálnosti a relativity, na otázku jejich zdůvodnění a na pojem lidské důstojnosti. Ten ještě dále rozvíjí další kapitola „Idea ľudskej dôstojnosti a ľudske práva“. Vztah mezi demokracií a lidskými právy se zřetelem na deficit liberální demokracie pak tematizuje čtvrtá kapitola „Demokracia a ľudske práva“. Zde autorka probírá i omezení platnosti lidských práv s odvoláním na mimořádnou situaci (Covid-19). Pátá kapitola „Sloboda a ľudske práva“ pak analyzuje vztah mezi metafyzickým pojetím svobody a jejím chápáním v politickém kontextu. Šestá kapitola „Spravodlivosť a ľudske práva“ se zaměřuje na problematiku globální spravedlnosti ve vztahu k individuálním a kolektivním právům. Autorka zkoumá také vztah filosofie k ostatním vědeckým disciplínám (např. antropologii, historiografii aj.).

1 Sedová, T., *Ľudské práva z pohľadu filozofickej reflexie: medzi teóriou a praxou*. Bratislava, Veda 2003.

Na to navazuje shrnující interpretace závěru, jejímž hlavním motivem je vztah mezi konceptuálním charakterem filosofické analýzy problematiky lidských práv a jejich zkoumáním v historickém a vývojovém kontextu. Otázku směřování lidskoprávní agendy ponechává autorka otevřenou.

Není snadné pokusit se shrnout autorčin velmi komplexní a příliš, ba snad až přespříliš motivů zahrnující text; každý z nich by si zasloužil samostatnou studii. Můj pokus bude mít tedy do jisté míry subjektivně výběrový ráz. Nebudu kopírovat rozčlenění práce samotnou autorkou, ale pokusím se interpretovat různé, organicky spjaté aspekty zkoumané problematiky v určitých vybraných ideových souvislostech, jež jsou mi blízké.

Za zvláště inspirativní motiv Sedové recenzované považuji: *problém vnitřní strukturace oblasti lidských práv*. Autorka ohledává tematizovanou problematiku jak z hlediska dějinné geneze, tak i z analytického, systematicko-filosofického hlediska. Filosofii, resp. filosofickému přístupu přitom nepřikládá pozici privilegovaného náhledu, ve srovnání třeba s hlediskem sociologickým (s. 134);² její úlohou je podle Sedové *analyzující reflexe*.

V samém základním rozlišení se projevuje autorčin smysl pro minuciózní analýzu, když s bohatým využitím odborné literatury rozeznává lidská, občanská a politická práva. K tomuto rozlišení se přitom explicitně dostává až v souvislosti s dalšími otázkami, zvláště s problémem spravedlnosti (s. 96 n.). Problematiku lidských práv zkoumá Sedová totiž vždy kontextuálně: nejprve konceptuálně, zvláště z hlediska jejich zdůvodnění, a pak i z historického hlediska, konkrétněji ve vztahu k *lidské důstojnosti* (s. 22–23 n.). V tomto kontextu vyvstává jako velmi důležitý problém *adresátů* různého typu lidských práv: lidských práv obecně, práv základních a práv občanských. Týká se to zejména politických a občanských práv, což v dalším textu autorka konkretizuje na příkladu *nesamozřejmosti* jejich přiznání emigrantům (s. 97). Právě na tomto případě Sedová dokládá nedostatečnost pozice kontraktalistického pojetí liberalismu. Jeho kritikou je ostatně prodchnuta celá její publikace (s. 93 aj).

Jedním z nejvýznamnějších konstitutivních rysů publikace T. Sedové je tematizace vztahu univerzálního a relativního, případně i speciálního v různých kontextech. Za zvláště aktuální pokládám její interpretaci *historické a civilizačně kulturní zakotvenosti a z ní vyplývající podmíněnosti lidských práv*, zvláště pak v *rozporné jednotě s jejich nárokem na normativitu a všeobecnou platnost* (zde jsou uváděni např. S. Žižek a S. Rushdie, s. 27 aj.). Historická a kulturně-civilizační zakotvenost lidských práv jsou podle Sedové dvě sice různé, ale související stránky, jež se vyjevují jako argument proti abstraktnímu a absolutně pojatému chápání problematiky lidských práv.

2 Všechny stránkové odkazy v závorkách v textu se vztahují k recenzované publikaci.

Tuto problematiku autorka konkretizuje na vývoji chápání lidských práv, jež člení v různé „generace“. Využívajíc bohatě příslušnou odbornou literaturu, dokládá, že v historickém vývoji dochází k integraci a rozšiřování adresátů lidských práv. Univerzalizace pojetí lidských práv je vnitřně spjata i s diferenciací a specifikací: vstupuje sem i problém práv dříve vyloučených či diskriminovaných skupin lidí, například žen, utlačovaných sociálních vrstev, osob s výrazným postižením, a v posledním vývoji dokonce i „mimolidských“ bytostí, zvláště zvířat (s. 27–28; s. 59; s. 69; s. 104–105). Jako jeden ze specifických, ale klíčových problémů Sedová uvádí kolonialismus, který je spjatý s diskriminací a vykořisťováním lidí nacházející se mimo okruh euroamerické civilizace (viz příklad Konga; s. 120 aj).

Lidská práva úzce souvisejí také s problémem svobody člověka jako jeho základní charakteristikou. To souvisí s preferencí, resp. dilematem *buď metafyzického, nebo prakticko-politického* pojetí lidských práv. Sedová považuje za perspektivní druhé, střízlivější pojetí, které implikuje možnost konkrétního prosazování lidských práv *politickými prostředky* – na rozdíl od pojetí výlučně morálního, resp. moralizujícího a apelativního (s. 81 n.). Také zde využívá bohatě literaturu vztahující se k danému tématu (H. Arendtová, A. Honneth, B. Williams, O. Krejčí, V. Bělohradský). Pro preferenci politického pojetí u ní mluví i to, že dovoluje svobodu spjatou s lidskými právy, abych tak řekl, operacionalizovat.

Lidská práva je tedy třeba prosazovat konkrétními politickými prostředky, a to při vědomí jejich historické a civilizačně kulturní podmíněnosti (s. 122). Ve shrnutí této problematiky autorka konstatuje dva základní posuny, k nimž v této sféře došlo v posledním období: 1) posun od *moralizujícího pojetí* problematiky lidských práv k politické rovině, resp. k vytvoření *politického projektu*, 2) posun od *priority rovnosti* k prioritnímu postavení *problému nediskriminace*, což je možno, lze dodat, pojmut i jako posun od univerzálního k partikulárnímu a specifickému (zde je důraz kladen na různé „statusové“ kategorie: rasa, gender apod.; s. 122–125).

V této souvislosti Sedová artikuluje také rozporný aspekt lidskoprávní problematiky. Vzhledem k tomu, že milieu její realizace tvoří multikulturní, kulturně a civilizačně rozrůzněný svět a že *idea prosazování lidských práv* se vyznačuje integrací dalších a dalších adresátů, nelze v žádném případě postupovat cestou mechanické aplikace. Sedová se tomuto tématu věnuje na více místech; lze dokonce říci, že tvoří jednu ze základních komponent její publikace. Otázka konkretizace prosazování platnosti lidských práv vyvstává zvláště nápadně v rámci realizace *globální spravedlnosti* (s. 117). Politicko-praktické pojetí lidských práv akcentuje důležitost vytváření právních a *politických institucí* umožňujících rozvíjení lidských práv. Tyto instituce mohou nejen ovlivňovat jejich profilaci, ale mohou být také regulátorem politického života.

Postulát *prosazování lidských práv* v konkrétní rovině a zároveň v univerzálním rámci *globální spravedlnosti* má tedy bezpochyby dialektický aspekt: univerzální je tím, že se zásadně týká všech lidí, specificky konkrétní pak proto, že se týká různých

ných kulturně-civilizačních okruhů charakterizovaných různými tradicemi. Situaci autorka nijak neidealizuje: poukazuje jednak na neexistenci adekvátní dostatečně autoritativní instituce, jež by vlády měla možnost nutit k dodržování lidských práv, jednak bere v úvahu i názory spatřující nemožnost účinného prosazování lidských práv v samé podstatě globálního kapitalismu, generujícího v rámci trhu nadstátní formy vykořisťování (s. 119 n.). Zajímavý je také její poukaz na názor tematizovaný v odborné literatuře, podle kterého vytvoření spravedlivých globálních institucí není snadnou jednorázovou záležitostí, a je tudíž třeba nejprve vytvořit „nespravedlivé“ globální instituce, jež by se teprve postupně transformovaly ve spravedlivé. Celkově autorka souhlasí s interpretací S. Moyna, který zdůrazňuje *dějinný charakter* ideje lidských práv (jako „poslední utopie“): lidská práva nejsou ani něčím vrozeným, automaticky daným člověku do vínku, ani něčím, co předpokládá transcendenci politické sféry (s. 12–123; s. 129 aj.).

Samozřejmě, že se tímto problémem nezabývá jen autorka recenzované práce. Kromě autorka a autorů uváděných Sedovou v bibliografii bych navíc poukázal ještě na filosofa V. Hösleho, který analyzovaný problém vyhodnocuje ještě více.³

Vývoj chápání lidských práv, dodávám, není možno chápat jen jako integraci kulturně-historicky specifického do univerzálního ve smyslu obohacování, ale také jako rozpor v samých základech lidských práv. Zde není možno *automaticky* očekávat tendenciální vyrovnání ve smyslu akceptování univerzálního charakteru lidských práv napříč civilizačně-kulturnímu okruhy. Sepětí ideje lidských práv se „západním“ kulturně civilizačním okruhem je i jedním z témat recenzované publikace.

Kromě uvedených základních problémů se Sedová zabývá i relativně specifickějšími otázkami, resp. motivy. Takovým, ovšem obecně relevantním, problémem je například otázka *možnosti omezení lidských práv* (s. 4 n; s. 66 aj.) na základě centrálního rozhodnutí za mimořádné situace. V tomto ohledu byla typickým příkladem – dosud částečně trvajícím – pandemii covidu-19. Autorka zde navazuje na svou starší práci, již věnovala speciálně tomuto tématu.⁴ Zkoumá otázku kritérií a rovněž oprávněnosti určitých institucí omezit zásadním způsobem lidská práva (s. 12 n.; s. 30 n.). Takové omezení lidských práv autorku vyloženě irituje, což se projevuje

3 Hösle si při analýze fenoménu multikulturalismu klade otázku širší platnosti: Co je možno z předuniverzalistických představ integrovat do univerzalistického konceptu, co je možno tolerovat, a co už ne? Ale univerzalistické a před-, resp. antiuniverzalistické pojetí není možné vždy smířit; Hösle pak poukazuje na příklad S. Rushdieho s tím, že právě největší zastánci multikulturalismu byli nejvíce rozhořčeni rozsudkem smrti, přestože byl v souladu s kulturní tradicí určitého pojetí islámu. Viz Hösle, V., *Moral und Politik. Grundlagen einer Politischen Ethik für das 21. Jahrhundert*. München, C. H. Beck Verlag 1997, s. 1014.

4 Sedová T. – Smolková, E. (eds.), *Kontroverzie ľudských práv a pandémie Covid-19*. Bratislava, Veda 2021.

např. i v četnosti odkazů. Vůči omezením v době covidu se Sedová staví odmítavě, neboť u nich postrádá odpovídající legitimitu a pokládá je za arbitrární.⁵

Omezování lidských práv autorka nezkoumá jen v souvislosti s pandemií, ale reflektuje ho např. i v době historicky vzdálenější, byť ne zcela dávné. Každý, kdo žil v době direktivního socialismu, se setkal v té či oné podobě s marxismem jako oficiální filosofií, byť různě interpretovanou. Sedová u Marxe zkoumá problematiku lidských práv především z hlediska jeho kritického přístupu k nim. Zdůrazňuje jednostrannost jeho pojetí, pokud v nich Marx spatřuje výraz odcizení individua rodové podstatě a demaskuje (ve svém přesvědčení) soukromovlastnický charakter mezilidských vztahů. Právě v tomto rámci je Marx pokládá za výraz legitimizace zájmů vlastníků. Podobně jako jiní interpreti i Sedová u Marxe kritizuje převahu zaměření na obecné (druhové, rodové) na úkor individuálního, specifického. Její hodnocení Marxe však není jen negativní; oceňuje např. participativní a emancipační kontext jeho pojetí lidských práv. Celkově Marx podle ní nedocenil politický význam univerzálního charakteru lidských práv v případě jejich přiznání všem občanům (s. 100–103).

Významnou stránkou lidskoprávní agendy, na kterou se Sedová také zaměřuje, je *problém odpovědnosti, zvláště vztah mezi individuální a kolektivní odpovědností*. Přinejmenším od klasické práce Jaspersovy (na kterou se Sedová i odvolává, s. 116) je odpovědnost i eminentně politickým problémem. Autorka rozeznává odpovědnost jako *imputování, závazek* i jako schopnost *reagovat v intenci svých hodnotových postojů*. V tom navazuje mj. na tematiku – ovšem necitované – práce věnované této problematice, jejímiž spoluautorkami jsou i D. Smreková a Z. Palovičová a v níž je v rámci problematiky typologie odpovědnosti zkoumána i povaha a vina kolektivního typu.⁶ Také v recenzované publikaci je problém kolektivní viny, resp. obecněji: odpovědnosti, pocítován jako zvláště aktuální; příkladem zde může být otázka podílu viny na nějakém negativním fenoménu, jakým je např. znečišťování životního prostředí továrnami.

Zde vyvstává problém vztahu odpovědnosti institucí a jejich pracovníků: zda a nakolik totiž může být odpovědnost za tyto jevy a procesy připsána i jednotlivcům nebo skupinám občanů. Tutéž otázku si klade Sedová právě v souvislosti s problematikou lidských práv (s. 115 n.). Autorka správně zdůrazňuje jako klíčový problém spojení mezi individuí a kolektivitou; jde zde spíše o otázku míry než o jednostranné či protikladné pozice. Důležitým aspektem – nejen pro Sedovou – v této souvislosti je, nakolik jsou si lidé tvořící množinu nějaké kolektivity vědomi následků svého jednání. Zde se tedy jedná o problém odpovědnosti prospektivní. V sou-

5 K tomu by bylo možno uvést i jiné „tuzemské“ příklady, ještě svévolněji zavedené do právního a politického řádu: mám na mysli především lustrační zákon. Délka jeho platnosti původně proponovaná na dva roky se transformovala – zdá se – v nekonečno.

6 Hála, V. a kol., *Morální odpovědnost a její aspekty*. Praha, Filosofia 2014.

vislosti s otázkou odpovědnosti autorka klade i aktuální otázky praktického typu, např. zda je možno prosazovat odpovědnost nejen na národní, ale i na transnacionální úrovni (s. 119 n.).

Vzhledem k rozsahu recenze nebylo bohužel možno věnovat náležitou explicitní pozornost všem aspektům uvedené problematiky; upozorním tedy už jen ve vší stručnosti na problémy statusů lidské důstojnosti a svobody, jež spočívají v podloží snad všech konkrétněji tematizovaných otázek. Autorka tuto problematiku rozhodně nepokládá za bezrozporný fenomén, ale odhaluje v něm různé významy. Odvolává se při tom na profílové filosofy, kteří formovali podobu daného oboru, např. na H. Arendtovou (s. 48–50 aj.) nebo na klasika morální filosofie I. Kanta (s. 54–64 aj.).

Nelze se vyhnout ani kritickému postřehu, že se do textu vloudilo několik překlepů; za velmi vážnou a pro čtenáře speciálněji neobeznámeného s problematikou možná zavádějící považuji záměnu termínu neoliberalní za „neliberální“ (s. 3; s. 14). Na s. 108 se chyba vloudila dokonce do názvu kapitoly („ludských práva“).

Vlastimil Hála

Praha
alahv@atlas.cz